

LABIALIZUOTŲ BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS BALSŲ EKSPERIMENTINIS TYRIMAS

Santrauka

Natūralioje kalboje garsai paprastai neegzistuoja pavieniui, jie sudaro didesnius vienetus – skiemenis, žodžius, frazes, sakinius, o konkreti garsų realizacija labiausiai priklauso nuo gretimų garsų įtakos. Kalbą būtų labai paprasta tirti, jei ji būtų realizuojama atskirais alofonais. Tada būtų aišku, kur baigiasi vienas garsas, o kur prasideda kitas, tačiau kalbos sraute garsai susilieja, todėl tampa sunkiai atskiriami ir įgyja kito fonetinio vieneto skambesį ar visiškai naujų požymių. Fonetikoje paprastai skiriami du balsių variantai: poziciniai ir kombinaciniai. Poziciniai variantai priklauso nuo kirčio ir priegaidės – šis požymis lietuvių kalboje labai išsamiai ištirtas. Kitas, kol kas mažai tyrinėtas reiškinys – kombinaciniai balsių varinatai. Jie atsiranda dėl gretimų fonemų sąveikos.

Labializacija, kaip vienas iš garsų sąveikos atvejų, lietuvių kalbotyros darbuose minimas gana dažnai, tačiau išsamių sisteminių labializacijos paveiktų lietuvių bendrinės kalbos balsių tyrimų trūksta, dažniausiai aprašomos tik bendriausios labializacijos ypatybės. Todėl šio straipsnio tikslas yra aptarti labializuotus balsius ir išskirti būdingiausias jų kokybines ypatybes.

Tyrimui pasirinkti lietuvių bendrinės kalbos ilgieji [ɑ:, o:, u:, æ:, e:, i:] ir trumpieji [ɐ, ɔ, ʊ, ɪ, ɛ] balsiai. Jie buvo ištarti izoliuotai ir C_pVC_p tipo skiemenyse. Labializuotų alofonų kokybinės ypatybės analizuotos lyginant natūralių ir dirbtinių žodžių balsių tarimo duomenis su izoliuotai ištartais garsais.

Įrašams segmentuoti ir spektrinei analizei atlikti naudotasi kompiuterine garsų apdorojimo programa PRAAT. Siekiant išsiaiškinti, kuri labializuoto balsio dalis patiria stipresnę koartikuliacijos įtaką, analizuojami alofonai padalyti į tris dalis ir skaičiuotos

segmento pradžios, stacionariosios dalies (vidurio) ir pabaigos, t. y. 1/3 garso dalies, formančių reikšmės. Atliekant izoliuotai ištartų balsių tyrimą, imtas viso garso formančių reikšmių vidurkis, nes tokie garsai nepatiria gretimų garsų įtakos, jų formančių reikšmių dinamika gana tolygi, spektras mažai kintantis. Siekiant tiksliau apibūdinti kokybinius tirtų balsių variantų santykius, pagal pradinės, stacionariosios ir galinės artikuliacijos pozicijų pirmosios, antrosios ir trečiosios formančių reikšmes (Hz) apskaičiuoti šie akustiniai garsų parametrai: kompaktiškumo (C), tonalumo (T), bemoliškumo (b), difuziškumo (df) ir įtempimo (īt). Grafiškai lyginamų alofonų santykiai vaizduojami psichoakustinėje erdvėje (F_2' / F_1), labializuoti ir izoliuotai ištarti balsiai žymimi 1 barko dydžio (z) skersmens apskritimais, o atstumai tarp apskritimų rodo suvokiamos kokybės skirtingumo laipsnį: kuo labiau apskritimai nutolę vienas nuo kito, tuo labiau tie garsai skiriasi kokybiškai.

Ištirus natūralių ir dirbtinių žodžių labializuotų ilgųjų ir trumpųjų alofonų kokybės parametrus ir palyginus juos su izoliuotai ištartų balsių duomenimis, nustatyta, kad balsių variantai kokybiškai skirtingi. Ryškiausiai ir stabiliausiai visose balsių grupėse skiriasi trečiosios formantės (F_3) duomenys – tiek natūralių, tiek dirbtinių žodžių labializuotų ilgųjų ir trumpųjų balsių trijų artikuliacijos pozicijų, t. y. pradinės, stacionariosios ir galinės, alofonų F_3 reikšmės žemesnių dažnių nei izoliuotai ištartų balsių variantų. Todėl galima teigti, kad labiausiai pastebimi garso labializacijos požymiai pirmiausia sietini su trečiosios formantės pažemėjimu. Antrosios formantės (F_2) reikšmių kitimas taip pat labai ryškus ir tendencingas, tačiau jos pokyčiai susiję su prigimtaine balsių tarimo eile. Natūralių ir dirbtinių žodžių ilgųjų ir trumpųjų užpakalinės eilės labializuotų [ɑ:], [ɐ], [o:], [ɔ], [u:], [ʊ] alofonų F_2 dažniau yra aukštesnių dažnių, taigi visi jie turėtų būti kiek priešakesnės artikuliacijos nei ištarti izoliuotai balsiai; priešakinės eilės balsių [æ:], [ɛ], [e:], [i:], [ɪ] variantų F_2 rezonuoja žemesnių dažnių diapazone, todėl jiems greičiausiai būdinga užpakalesnė artikuliacija. Pirmosios formantės (F_1) pokyčiai akivaizdžių tendencijų neišryškina. Kokybinis F_1 , F_2 ir F_3 reikšmių vertinimas parodė, kad nuoseklių kitimo tendencijų nustatyta ir analizuojant kompaktiškumo / difuziškumo, tonalumo, bemoliškumo ir įtempimo indeksų reikšmes.

Atstumai tarp analizuotų labializuotų ir izoliuotų balsių apskritimų psichoakustinėje erdvėje yra aiškus signalas, kad dauguma tirtų balsinių alofonų turėtų būti suvokiami kaip kokybiškai skirtingi garsai.

Didesnio kokybės skirtumo tarp natūralių ir dirbtinių žodžių garsų nenustatyta. Labializacija labai panašiai veikia tiek natūraliame kalbos sraute egzistuojančių, tiek dirbtinai sudarytų žodžių balsių variantų ypatybes – visais atvejais išlaikoma ta pati formančių reikšmių kitimo kryptis.

Pastebėta, kad kiek stipriau labializacija veikia pradinę arba pradinę ir galinę ilgųjų alofonų artikuliacijos pozicijas. Trumpųjų balsių grupėje didesnio skirtumo tarp pradinės, stacionariosios ir galinės pozicijų neužfiksuota – panaši lūpinių priebalsių įtaka kokybės rezultatams nustatyta visose trumpojo alofono dalyse.

ESMINIAI ŽODŽIAI: koartikuliacija; labializacija; balsio kokybė; alofonas.

EDITA LEDICHOVA

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

ledichova.edita@gmail.com